

OLVASÓ

Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tiszteletére
Studies in Honour of Gábor Barna on His 60th Birthday
Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Barna

GERMANICA
LIBRI

SZEGED, 2010

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS

26.

Szerkesztő / Editor / Herausgeber:
Barna Gábor

Olvasó

Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tiszteletére
Studies in Honour of Gábor Barna on His 60th Birthday
Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Barna

Szeged
2010

A kötetet
Povedák Kinga, Povedák István, Varga Sándor és Gleszer Norbert
közreműködésével

szerkesztette (eds. / Hrsg.)

Mód László és Simon András

A kiadvány megjelenését támogatták:

Gál Ferenc Hittudományi Főiskola
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar –TÁMOP
Csongrád Megyei Önkormányzat
Szegédért Alapítvány
Mesterszállás Község Önkormányzata
Szent Márton Plébánia, Kunszentmárton

Az első borítón:

Elsőáldozás – Csíkmenaság, 2007. (Gyöngyössy Orsolya felvétele)

A hátsó borítón:

Kerekől Szentes határában (Kosztá József Múzeum Néprajzi Fotótára)

© Szerzők és szerkesztők, 2010

ISSN 1419-1288

ISBN 978-963-88914-2-6

Gerhardus Kiadó 2010

Gál Ferenc Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó: Kozma Gábor rektor

A szerkesztőség címe: 6720 szeged, Dóm tér 6.

SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Nyomdai Kivitelezés:

PLANET Corp. Szolgáltató Kft, Szeged

TARTALOM / CONTENTS / INHALT

BARTHA ELEK: Barna Gábor köszöntése	13
BÚCSÚJÁRÁS, RÍTUSOK, SZOKÁSOK	
PILGRIMAGE AND RITUALS / WALLFAHRT, RITEN, BRÄUCHE	
BÁRTH DÁNIEL: Benedictio peregrinorum. A zarándokok megáldásának liturgiátörténeti vonatkozásai	19
PETI LEHEL: A moldvai csángók napbanézését megelőző Rituális cselekvések	30
VASS ERIKA: A búcsúk szerepe a Hunyad megyei református szórvány-magyarok körében	39
BODNÁR MÓNIKA: Újfalusiak a barkai búcsún. Adatok Tornaújfalu vallási népeletéhez	46
FERKOV JAKAB: Adalékok a mohácsiak máriagyűdi zarándoklatairól és a sokácok Szűz Mária tiszteletéről	57
PROSSER-SCHELL, MICHAEL (<i>Germany</i>): Magyarországi németek búcsújárásai a II. világháború után	62
MESZTEGNYEI IMRE: A lourdes-i zarándoklatok általánosítható tapasztalatai	71
BALOGH BALÁZS: „Úgy támaszkodj a botodra, hogy azon feltápaszkodhassak!” A betlehemezés szerepe a toledo-i magyarok közösségi életében	77
KLAMÁR ZOLTÁN: Az identitás elemei. Egy hagyományteremtő pásztornap a Tisza-vidéken	85
LEHTINEN, ILDIKÓ (<i>Finland</i>): Mari kendők rituális használatban	93
ZSIGMOND GYŐZŐ: A gomba a magyar népszokásokban	102
BALÁZS LAJOS: Kísérlet mitikus rítusok azonosítására a székely-magyar sorsfordító szokásokban	116
KARÁCSONY–MOLNÁR ERIKA: Adventi szokások egy moldvai településen, Lészpeden	125
SZENTTISZTELET, IKONOGRÁFIA, VIZUALITÁS, SZENT SZÖVEGEK	
THE CULT OF THE SAINTS, ICONOGRAPHY, VISUALITY, SACRED TEXTS	
HEILIGENVEREHRUNG, IKONOGRAPHIE, VISUALITÄT, HEILIGE TEXTE	
LUKÁCS LÁSZLÓ: Üdvözlégy oh szentséges Fő... Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében	141
SHELL CSILLA (<i>Germany</i>): Szent István barakktemploma. Adalékok a Baden-Württembergbe kitelepített magyarországi németek vallási integrációjához	149
LANTOSNÉ IMRE MÁRIA: A szentek tiszteletének megújulása a barokk kori pécsi egyházmegyében	159
PROKOPP MÁRIA: Az esztergomi Bakócz-kápolna, a magyar Loréto	166
VOIGT VILMOS: Az Istenszülő, „Minden fájdalmasok öröme”	176

SZILÁRDFY ZOLTÁN: Egy pozsonyi votívkép a dóm kegyszobráról	189
IANCU LAURA: Kép és kultusz Magyarfalu vallásában. Ikonográfiai jegyzetek	196
ROMSICS IMRE: Mária-képek Kalocsa északi szállásainak határában	209
MÉRI EDINA: Vallásos motívumok a magyarországi képfestés mintakincsében	220
VEREBÉLYI KINCSEŐ: A halott ágya	231
N. SZABÓ MAGDOLNA: „Rejtőzködő képek” – Kontuly Béla, Bálint Sándor és Szeged-Alsóváros	238
BARTHA ELEK: Szent raktárak a tájban	248
PERGER GYULA: „Föld Induláskorra valo Imádságok a Győrieknek.”	255
ERDÉLYI ZSUZSANNA: Egy antikva-imádság	259
PÓCS ÉVA: A „2. merseburgi ráolvasás” magyar típusai	272
KAKUK MÁTYÁS: Oszét istenségek imái	282
MAGYAR ZOLTÁN: Kultuszhelyek és szakrális témájú narratívumok a Rozsnyói-medencében	294
VALLÁS ÉS KULTUSZ	
RELIGION AND CULT / RELIGION UND KULT	
WOJTILLA GYULA: Buddha és a jámbor asszony nyolc kívánsága	301
OLÁH JÁNOS: Egy 19. századi eredetű kámeáról	306
GLESZER NORBERT – ZIMA ANDRÁS: Mojse Rabbénütől Mózes a bölcs államférfiig. Nemzedékek, értékek és a történetiség rendje a századforduló magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban	316
VARGYAS GÁBOR: Áttelepített ősök. Vallásos változások a közép-vietnami brúknál. Egy kutatás tanulságai	330
FRAUHAMMER KRISZTINA: Határtalan szakralitás. Gondolatok a virtuális kultuszhelyekről	335
POVEDÁK ISTVÁN: Kalandozás a folklór határain. A posztmodern kor banditái	341
ROKAY ZOLTÁN: Schelling és a mítosz	350
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: Megjegyzések a vallástudomány egyházfogalmához	370
SCHILL TAMÁS: A dunapataji unitárius egyházközség megalakulása. A kiterés módjai és eseményei dokumentumok tükrében	379
JÁROLI JÓZSEF: A népi vallásosságra vonatkozó adatok a kevermesi római katolikus egyházközség Historia Domusában (1835–1945)	391
S. LACKOVITS EMŐKE: „A jó Isten kezébe rejteni magunkat...” Római katolikusok Litéren	396
SZABÓ JÓZSEF: A népi vallásosság nyomai a földrajzi neveken	403

BÁRTH JÁNOS: A fogadalom ereje	411
CSOMA ZSIGMOND: Noé a vidám részeges? Az Ószövetség egyik szimbóluma és továbbélése a változó mai népi kultúrában	417
GYÖNGYÖSSY ORSOLYA: Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században	429
KEREKES IBOLYA: Egy tápai „szent asszony”. Palika Örzse élete	439
BORNITZ-PAPP BERNADETTE (<i>Germany</i>): Adatok Jézus vállsebének mai tiszteletéhez	450
KEMECSEI LAJOS: Szakralitás a múzeumi enteriőrben	457
HETÉNY JÁNOS: Jó úton járunk!	466
NYELV, KULTÚRA, TÁRSADALOM	
LANGUAGE, CULTURE, SOCIETY / SPRACHE, KULTUR, GESELLSCHAFT	
FEJŐS ZOLTÁN: Magyarok South Norwalkon. Adalékok az abaujiak kivándorlásához	475
POZSONY FERENC: Orbaiszék népi kultúrája az eddigi kutatások tükrében	492
SZABÓ Á. TÖHÖTÖM: Hatások és minták: alkalmazkodás az erőforrásokhoz a falusi építkezésben	504
BATHÓ EDIT: Fűrészelt deszka vértelkek, házoromdíszek és tornácok a Jászságban	513
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Mezei bölcsők északon	522
SZILÁGYI Miklós: A jobbágyvilág emléke Ungtarnócon (a 20. század végén)	532
JUHÁSZ ANTAL: A cselédek életkörülményei A Pallavicini uradalomban	540
VIGA GYULA: Adatok és megjegyzések a tutajozáshoz	552
VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA: A közmondás azé, aki elferdíti? Az antiproverbiumok használatára vonatkozó első magyar kérdőíves felmérés néhány eredménye	560
PÉTER LÁSZLÓ: Radnóti folklorizmusa	570
NOVÁK LÁSZLÓ FERENC: Egy gyakori – általános – magyar név, a Tót	572
SCHUBERT GABRIELLA (<i>Germany</i>): A „Falba épített feleség” balkáni változatai: mítosz és valóság	580
NÉMETH TIBOR: Egy tudós kocsis, Váli Mari emlékirataiból	592
NAGY ZOLTÁN: A láthatatlan „osztjások”, vagyis hantik a Tomszki megye területén	599
FORRAI MÁRTA: Kohlbach Bertalan. A magyarországi zsidó folklór első kutatója	608
KÁMÁN ERZSÉBET: Vlagyimir Propp írásai a keresztény folklórról és gondolatai az orosz kultúráról	616

FILEP ANTAL: Társadalmi összetűközés a templomi ülésrend körül Abaújalpáron	626
BÁTI ANIKÓ: Cserépfalu közösségi élete az ünnepek, ünnepi étkezések tükrében	633
KNÉZY JUDIT: Érdekek és ellentétek a vásár- és piachálózat változásaiban Somogy megyében a jobbágykorszak utolsó 150 évében	642
HUBAI GABRIELLA: "Ezen könyvecske csak is a bevásárlás céljaira szolgál..." Egy falusi tanító életmódjának néhány aspektusa napi vásárlásainak tükrében (1934–1935)	651
BORSOS BALÁZS: A „szögedi nemzet” a Magyar Néprajzi Atlasz adatai tükrében	660
MÓD LÁSZLÓ–SIMON ANDRÁS: Borrégiók, borvidékek, dűlők. Szempontok a magyarországi szőlő- és borkultúrához kapcsolódó határok értelmezéséhez	669
VARGA SÁNDOR: Botos táncok az Erdélyi Mezőségen	678
CULTURE, RELIGION, SOCIETY / KULTUR, RELIGION, GESELLSCHAFT KULTÚRA, VALLÁS, TÁRSADALOM	
WELKER, KLAUS (<i>Germany</i>): Religiöse Volkskunde und Frömmigkeits- geschichte. Ein (persönlicher) Bericht	691
DVOŘÁKOVÁ, HANA (<i>Czech Republic</i>): „Bring mir etwas...“ Wallfahrtsgeschenke	696
STARK, LAURA (<i>Finland</i>): Apocalyptic Visions and Resistance to Secularization in Finnish Folklore	704
ŠKOVIEROVÁ, ZITA (<i>Slovakia</i>): Seating Order in the Church as a Reflection of Social Differentiation in Slovakia	712
FIKFAK, JURIJ (<i>Slovenia</i>): Slovenian Priests in the 19 th Century and Vernacular Culture between Research and Education	716
RISTESKI, LJUPCO S. (<i>Republic of Macedonia</i>): Phenomenology of Folk Religion. Examples from Macedonian Folk Tradition	724
SEDAKOVA, IRINA (<i>Russia</i>): Family Values in the Narratives of the Old- Believers in Bulgaria and Romania	734
KILIÁNOVÁ, GABRIELA (<i>Slovakia</i>): Depart in Peace. Two Cases of Contemporary Funeral Ceremonies in Western Slovakia	741
ZIMON, HENRYK (<i>Poland</i>): Social and Religious Meaning of Double Funeral Rituals among the Konkomba People of Northern Ghana	753
ÇOBANOĞLU, ÖZKUL (<i>Turkey</i>): The Concept of Satan in Turkish Culture	761
KORKIAKANGAS, PIRJO (<i>Finland</i>): Returning to “Normality”: How Finns recollect their adaptation to everyday life after the Second World War	773
LEIMU, PEKKA (<i>Finland</i>): Customs Governing the Use of National Flags in Europe and North America	782

MARDOSA, JONAS (<i>Lithuania</i>): Verba (Palm) in Eastern Lithuania and Western Belarus in the Second Half of the 20 th Century – Beginning of the 21 st Century	795
VIRTANEN, TIMO J. (<i>Finland</i>): Dear Waters – Focus on the Urban River in Szeged and Turku	803
RUOTSALA, HELENA (<i>Finland</i>): The Cross-border Region of the Tornio Valley	814
ÅSTRÖM, ANNA-MARIA (<i>Finland</i>): Servants and their Masters on Dependence and Distance in the Finnish Manorial Society	823
SNELLMAN, HANNA (<i>Finland</i>): “I just left”: Narrated Female Migration Experiences	838
PARÍKOVÁ, MAGDALÉNA (<i>Slovakia</i>): Zwischen Integration und Desintegration? /Kulturanthropologische Analyse der Folgen des „Vertrages über den Bevölkerungsaustausch zwischen Ungarn und Tschechoslowakei – 1946-48	847
VORONINA, TATIANA (<i>Russia</i>): Fasting – Unrestricted” in the Traditional Nutrition of Russians	857
NEDELJKOVIĆ, SAŠA (<i>Serbia</i>): Construction of Ethnicity: The Case of Montenegrin immigrants in Vojvodina	864
BARNA GÁBOR TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA (1967–2010)	
BIBLIOGRAPHY OF GÁBOR BARNA (1967–2010)	
BIBLIOGRAPHIE VON GÁBOR BARNA (1967–2010)	875
FOTÓK / PHOTOS	

BOTOS TÁNCOK AZ ERDÉLYI MEZŐSÉGEN

I. BEVEZETÉS

Az eszközös pásztortáncokra Magyarországon már az 1900-as évek elején felfigyeltek, de a tényleges forrásfeltárás és -elemzés csak az 1950-es évektől indult meg. Ezekben a táncokban a magyar néptánc kutatás a középkori hajdútánc és ezen keresztül a még régebbi (az ókorig visszavezethető) fegyvertáncok maradványait fedezte fel.¹ Martin Györgyék tipológiája szerint az eszközös pásztortáncok és a különböző ügyességi táncok a régi stílusú táncaink közé tartoznak. Ezen belül több táncaltípust különböztethetünk meg, a legutolsó összefoglalás szerint: a botolót, a kanásztáncot és a seprútáncot.² Eszközhasználatról a dramatikus–pantomimikus táncainkkal kapcsolatban is olvashatunk.³

Az eszközös pásztortáncok Kárpát-medencei előfordulását tekintve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb adatot a Felső–Tisza vidékéről, a Dunántúlról, valamint a Felvidék egyes részeiről ismerjük. Az Alföld középső és déli területeiről már kevesebb adat áll rendelkezésünkre, ez részben egy-egy terület korai polgárosodásával, a mezővárosok kultúrájának homogenizáló hatásával, illetve a gyűjtések hiányával (Bihar, Bácska, Bánát) magyarázható.⁴

II. ESZKÖZÖS PÁSZTORTÁNCOK – ÜGYESSÉGI TÁNCOK AZ ERDÉLYI TÁNCDALEKTUS TERÜLETEIN

A vizsgált tánc típus erdélyi múltjáról csupán néhány történeti forrás, illetve néprajzi adat tanúskodik.⁵

A közép-erdélyi tájak közül Kalotaszegen található a legkevesebb vonatkozó adat.⁶ Ezek jelentős része a románok karácsonyi–vízkeresztői állatalakoskodásaihoz⁷ kapcsolódik, kisebb része magyar falvakból származik. Egy bogártelki filmfelvételen az adatközlő *sebes csárdás* zenére két keresztbe tett bot felett táncolt, ugrós motívu-

¹ Andrásfalvy 1980a.

² Vö. Martin 1997a, 2002b. A témával kapcsolatban több összefoglaló elnevezés is használatban van, például: fegyvertáncok, botolók. (Martin 1997a; Pesovár F. 1997a-b.) A kanász- és söprútáncot korábban a mutatványos szőlőtáncok, valamint az ügyességi táncok kategóriájában is taglalták. (Martin 1997g; Pálffy 1997b; Pesovár F. 1980a, 1997a-b.) A besorolások közül Martin posztumusz kiadott művében megjelenteket veszem alapul. (Martin 2002b.) A témához lásd még: Martin 1980a-b, 1997c-i, 2002a; Pesovár E. 1997a-e.

³ Vö. Felföldi 1997, Pesovár E. – Pesovár F. 1997.

⁴ Igaz ez a Szatmárral határos Szilágyságra is, ahonnan csak a seprűvel járt, *kondástáncról* rendelkezünk adatokkal. (Pesovár F. 1970. 100.)

⁵ Martin 1980b. 169.

⁶ Lásd Pesovár F. 1970. 100.; Martin 1997b. 259.

⁷ A bot itt csak kopogásra, illetve maszkok tartására szolgált. (Sz. Gy. IV. 5, 7.)

mokkal.⁸ Karácsony Zoltán a fent említett „kanásztánc-szerű” táncot erdélyi és kalotaszegi viszonylatban is invariánsnak tartja, amit a tánc nevét és funkcióját illető bizonytalansággal és recens néprajzi adatok hiányával magyaráz.⁹ Egy inaktelki közlés szerint a második világháború körül Gyulafehérváron szolgáló fiatalok botos táncot tanultak meg és hoztak haza.¹⁰

Erdélyből a Maros–Küküllő vidékéről rendelkezünk a legtöbb eszközös táncra vonatkozó adattal. Martin György az erdélyi román hajdútáncokkal (*hăidău*) és eszközös pásztortáncokkal kapcsolatos vizsgálatok eredményeit 1980-ban foglalta össze.¹¹ A táncaltípus kétfajta változatban jelenik meg: Az egyik a Kis-Küküllő menti *hăidău*, melynek legközelebbi – eszköz nélküli – változata a mezőségi ritka legényes,¹² a másik csoportba pedig a valamivel lassabb, augmentálódott kísérezzenéjű, Felső-Maros menti változatok (általában *în botă*, *pe botă* stb. elnevezésű táncok) tartoznak, melyek tánc- és zenetörténeti szempontból átmeneti formát képviselnek a sűrű legényes és az új stílusú verbunk között¹³, a mezőségi lassú magyarhoz hasonlóan.¹⁴ A táncok motívumkincsét látványos, nehéz mozdulatok: széles lábkörök, nagy ollós ugrások, guggoló, térdeplő mozdulatok stb. jellemzik. A tánc előadása közben a táncosok – általában jobb kézzel – botra, vagy táncpartnerükre támaszkodnak. Más botos pásztortáncokkal összehasonlítva a bothasználat egységibb. Általában támasztékként a földre merőlegesen tartva használják azt, néha hozzáütögetik a földhöz, esetleg egyszerűen átveszik egyikből a másikba, illetve átvetik a lábuk alatt. Ritkán – elsősorban a Felső-Maros menti változatokban – előfordul, hogy a földre, egymásra keresztben fektetett botok felett táncolnak. Martin György szerint a tánc újabb változatainál a botot már a női táncpartner helyettesíti. A passzív bothasználat, a páros táncokkal való szerves kapcsolat, a gazdag motívumkincs, a „nemesveretű előadásmód” valamint a lassú tempó miatt Martin úgy gondolja, hogy a Maros–Küküllő menti román botos táncok a 18. század előtti kelet-európai pásztortáncok egyik, sajátos irányba fejlődött regionális–etnikus tánc típusát képviselik.¹⁵

Dél-Erdélyből, a Hunyad megyében még előforduló román hajdútánc mellett elsősorban Brassó környékéről ismerünk fegyvertánc-szerű eszközös táncokat. A legfontosabb adataink a téli napforduló hagyományköréhez tartozó, termékenységarázsló és avató funkciójú *borica* táncra vonatkoznak¹⁶, melynek során gyakran fakardot, illetve csákányt használtak.

⁸ MTA ZTI Ft. 558. 5.

⁹ Karácsony 1992. 124.

¹⁰ Sz. gy. IV. 3.

¹¹ Martin 1980b. Zamfir Dejeu művében csupán kiegészítő adatokat olvashatunk. (Dejeu 2000. 174–186.)

¹² Martin 1980b. 177.

¹³ Martin 1980b. 181.

¹⁴ Martin 1997a. 153–157; Vö. Pálffy 1988. 265.

¹⁵ Vö. Martin 1980b. 177.

¹⁶ A hétfalusi csángók *borica* táncát, a vele szoros rokonságban álló kaluserrel (*călușer*) együtt a középkori gyökerű *moresca* tánc kelet-európai változataként tartjuk számon. Az eredetileg Olténia és Munténia területéről ismert kaluser a 18. század végén a románok nemzeti táncává vált. Erdélyben, az 1920-as évektől kezdve román tanítók terjesztették, főleg románok által lakott vidékeken (Avasság, Máramaros, Dél-Erdély stb.) honosodott meg. Vö. Dejeu 2000.

Orbán Balázs tollából fontos, lánckardtánra (cipészek abroncs-tánca¹⁷) és egyéb fegyvertánra (szücsök kardtánca és románok buzogány-tánca¹⁸) utaló leírások maradtak ránk.

A marosszéki Mezőségen és a Székelyföldön ismét csak elszórt nyomokkal találkozhatunk¹⁹, csakúgy, mint Gyimesben²⁰, Moldvában és Bukovinában²¹. Ezek a területeken általánosan jellemző még a botos pásztortáncal előadott betlehemes játék.²²

A következőkben az elszórt közlésekben fellelhető adatok, valamint a saját Mezőségen végzett gyűjtéseim alapján szeretném árnyalni az erdélyi eszközös pásztortáncokra vonatkozó eddigi ismereteinket.

III. MEZŐSÉGI ESZKÖZÖS TÁNCOK RITUÁLIS–SZÓRAKOZTATÓ FUNKCIÓBAN

Néhány Erdőaljához tartozó faluból ismerünk lakodalmi botos táncokat.²³ Ennek párhuzamát, a *kecsketáncot*, *törőfás* illetve *lapockás táncot* a Borsa-völgyi Válaszútról, valamint belső- és észak-mezőségi falvak egy részéből is ismerjük.²⁴ Egy mezőkeszűi adat alapján kapcsolatot sejtethetünk az 1970-es évekig egész Mezőségen is általános, rituális kecskealakoskodással. Andrásfalvy vajdakamarási gyűjtése a botok összevételén kívül a táncos négykézlábra való ereszkedéséről tudósít, ami a tánc szórakoztató funkciójára utal, de az egykori rituális, esetleg termékenységvarázsló funkciót sem hagyhatjuk figyelmen kívül.²⁵ Párhuzamként megemlíthetjük a széki asszonyfonókban a 20. század első harmadában még szokásos *szarkatáncot*, amit szintén bottal jártak.²⁶

Szintén rituális, később szórakoztató funkcióban kerülhetett elő – elsősorban a tavaszi juhmerés alkalmával – a juhait kereső pásztor történetét bemutató táncpan-

196–197.; Martin 1984. 359.; Pálffy 1997a; Pesovár E. 1997b; Pesovár E.–Újváry 1997.; Varga 2008. 170.

¹⁷ Orbán 1873. VI. 292. Vö. Martin 1997d.

¹⁸ Orbán 1873. VI. 346. Részleteit idézi: Bálint 1973. 315.

¹⁹ MTA ZTI Akt. 787.

²⁰ Andrásfalvy Bertalan 1963-ban egy gyimesközéploki táncmulatságon látta, hogy a páros tánc közben a táncos párjukra támaszkodva a szülő *ropogtatás* közben a legények felrúgták a lábaikat a magasba. (Andrásfalvy Bertalan szóbeli közlése 2006. 04. 25-én.)

²¹ Vö. Martin 1997b.

²² A betlehemesek táncáról bővebben lásd Pesovár E. 1997a.

²³ Ajtonyi románok lakodalmi botostánca, a *sucitoarele* (MTA ZTI Ft. 998. 10.), valamint a györgyfalviak *laskanyújtós tánca* (MTA ZTI Ft. 1153. 26.) szerepel filmen. (Martin 1997b. 259.)

²⁴ A tánc a 20. század elején már nem volt divatban Válaszúton. (Kallós 1964. 245.) A tánc során a férfiak két *laskanyújtót* vertek össze, forgattak a fejük felett, illetve átvették azokat a nyakuk mögött és a lábuk alatt. A belső-mezőségi területekről (Magyarpalatka, Mezőkeszű, Vajdakamarás) hasonlóan két bottal előadott, szintén *kecsketáncnak* vagy *kecskének táncának* nevezett táncról ad hírt Andrásfalvy Bertalan. (Sz. gy. VI. 7. a-b, 12. a-b, 22a-b, 23.a-b.) Az észak-mezőségi Magyardécsén két bottal járták a *törőfás táncot*. (Vö. Martin. 1997b. 259.)

²⁵ Sz. gy. VI. 14.

²⁶ Vö. Martin 1997b. 259.

tomim. A történet balladaváltozatai és hangszeres programzenéi egész Erdély-szerte ismertek, a kapcsolódó dramatikus–pantomimikus táncfajta meglétéről azonban már jóval kevesebb adatunk van, melyek közül néhány bothasználatot is említ.²⁷

A táncpantomimra vonatkozó egyik legfontosabb megfigyelés 1949-ből, Székről származik, ami egyben az erdélyi botoló-kanásztánc tánc típus sokáig egyetlen ismert és legrészletesebb jellemzése is.²⁸ A leírásból a kanásztánc-botoló típus minden mozzanatát (botforgatás, botok összeütögetése, ill. a földhöz való ütögetése, bot láb alatt való átvétele, letámasztott bot átugrálása, valamint a földön keresztbe tett botok közötti tánc) felismerhetjük.²⁹ Terepmunkám során ez idáig csak egyetlen szóbeli adatot találtam Széken e dramatikus–pantomimikus táncra vonatkozóan.³⁰

IV. BOTHASZNÁLAT TÁNCOS FUNKCIÓBAN

A fenti adat közlője szerint Széken a botos pásztortáncok a múlt század második felében általánosak voltak a csordások körében.³¹ A botos táncok 20. századi használatára vonatkozóan egy széki férfi elmondása szerint a kb. 1870-es években született nagyapja gyermekkorában (az 1920-as évek elején) tanította őt botos táncokra. A helyi férfítáncokban (*sűrű* és *ritka tempó*) a bot passzív használata mellett (támaszkodtak rá, figuráltak mellette, felrúgtak a magasba) kanásztánc-botoló-szerű motívumokra is emlékszik: a botot forgatták (csuklóból és az ujjaik között), feldobták a levegőbe és elkapták, átkapkodták a lábuk alatt, kopogtattak vele a földön, letették a földre és mellette állva csapásoltak, illetve átugrálták a botot, sőt egymásnak is dobálták. További meglepő jelenségeket is említett: páros táncokban is használták a botot (*csárdás* közben a legény egyik kezében botot tartott, ezt a forgási iránynak megfelelően mindig cserélte, irányváltáskor kopogott vele a földön, négyes *magyarban* a lányok háta mögött a legények botjaik segítségével fogóztak össze, a *kieresztéskor* kopogtattak vele, illetve az ujjaik között pörgették). A bot táncos használata ezekben az időkben még előfordult a hétvégi *táncon* is.³²

²⁷ Az *elveszett juhait kereső pásztor* történetét bemutató balladákról, táncpantomimról, illetve a kapcsolódó programzenéről Faragó József és Pesovár Ferenc több összefoglalást is írt. (Faragó 1977.; Pesovár F. 1969., 1970., 1980b; Pesovár E. – Pesovár F. 1997.)

²⁸ A kézirat a kolozsvári Folklór Intézetben található. (Idézi Pesovár F. 1970. 97–99.)

²⁹ Pesovár F. 1970. 99–100.

³⁰ Sz. gy. VI. 20. i.

³¹ Pesovár F. 1970. 100.

³² A visszacsatoló interjúk során az adatközlő megerősítette kijelentéseit (Sz. gy. VI. 20. d-f.), ennek ellenére a fenti adatokat kritikával kell kezelni, mivel más hasonló korú adatközlőtől különösebb megerősítést nem nyertek. (Sz. gy. VI. 20a-c, f-g.) Mindenesetre feltűnő párhuzamok találhatóak Elekes Dénes fent idézett gyűjtésében. (Lásd még Sz. gy. VI. 20. k.)

IV.1. A mezőségi lassú román legényes: a (românește) în botă és a (românește) în ponturi

Botos változat

A korábban már tárgyalt román hajdútánc földrajzi elterjedését illetően a magyar szakirodalom főleg a Maros–Küküllő vidéket, illetve a dél-erdélyi területeket jelöli meg, ezek mellett román kutatók a Hesdáltól Tordáig terjedő területet is megemlítik.³³ A Kis-Szamos völgyi falvak románjai a bot nélkül járt (românește) în ponturi szinonimájaként emlegetik a (românește) în botă névváltozatot, de azt sokszor a lassú legényes magyar változataira alkalmazzák. Boncnyíresen egy 1920-ban született román férfi még látta a táncot gyermekkorában: öreg férfiak botra támaszkodva ugráltak, felrúgtak a magasba, illetve a letámasztott botot átvették a lábaik alatt.³⁴ Ördöngösfüzesen a táncaltípus nevére és a nőre támaszkodva járt változatra találtunk adatot.³⁵ Az ugyancsak szépkenyérűszentmártoni Kiss István önéletrajzában bottal járt román legényesre utal.³⁶

Belső-Mezőségen, a magyarpalatkai zenészek körzetéhez tartozó falvak mindegyikében találtam a botos altípusra vonatkozó adatokat, az 1930. előtt született román és magyar adatközlők mindegyike ismerte a táncot, de bottal már egyik sem táncolta. A leírások a következő motívumokat említik: letámasztott bot körüljárása és körülpontozása, botra támaszkodás közben magas (gyakran a gerendát is érő) rúgások, bot átkapkodása a láb alatt és forgatása.³⁷ Egy 1912-ben született gyulatelki román férfi viszont már csak a bot nélküli változatot táncolta, de úgy, hogy tánc közben megrúgta a gerendát.³⁸ A Mezőgyéresről származó egyik kulcsadatközlőm szerint a botos táncoknak nagy divatja volt még a két világháború között. A tánc igazi mesterei a magyarpalatkai, légeni, mezőgyéresi, illetve a Kolozsvár–Szászrégen útvonaltól délre fekvő belső-mezőségi falvak (Berkenyes, Botháza, Magyarfráta, Mezőszopor) román legényei voltak, míg a magyarok közül csak azok a különlegesen jó táncosok tudták a botă-t, akik román többségű faluban éltek. A táncra vonatkozó legrészletesebb leírások tőle származnak.³⁹ A (românește) în ponturi nevű legényest bottal is táncolták, ennek a (régiesebb) változatnak a neve (românește vagy joc) în botă. Egy férfi is táncolhatta szólisztikus formában, ketten is táncolhatták, egymás mellett, vagy egymással szemben állva. Több személy által, körben járt változatról is vannak adataink. A táncosok a botra támaszkodva figuráltak (lábtekerés, lábütés, topogás stb.), leguggoltak és felugrottak, felrúgtak a magasba (egészen a gerendáig), ütötték kézzel a gerendát. A bothasználattal kapcsolatban említette még a csuklóból történő, illetve az ujjak közötti botforgatást (előre és hátra), a letámasztott bot átlépését, a bot átkapkodását a lábak alatt. Derékig, vagy annál feljebb érő botot használtak a táncosok, aminek a felső vége görbe volt. A bot aljába befűrt üregbe sörétet tettek, a lyukat egy

³³ Dejeu 2000. 187;

³⁴ Sz. gy. VI. 1. b.

³⁵ Sz. gy. VI. 19. a.

³⁶ Kiss 1998. 267.

³⁷ Sz. gy. VI. 13. a-c, 17. b, 18. a-c, 22. b-e.

³⁸ Sz. gy. VI. 8. a-c.) Vö. Dejeu 2000. 174.

³⁹ Sz. gy. VI. 15. a-f.

lemezzel lefedték, így a bot a forgatás és földhöz ütögetés közben ütemesen zörgött.⁴⁰ Visában a fentebb említettek mellett további mozdulatokról is hírt kaptunk: a bot földre fektetéséről és átugrásáról, két keresztbe fektetett bot fölötti táncról.⁴¹

Bot nélkül járt változat

A Pálffy Gyula által Vajdakamarásról ismertetett *românește în botă, vagy cu bită* nevű táncot – a neve ellenére – bot nélkül táncolták az adatközlők.⁴²

A román adatközlők a kísérezőzenét hallgatva, beszélgetés közben a legtöbbször a (*românește*) *în ponturi* elnevezést említették. Magyarpalatkáról Andrásfalvy említ egy *pe ponturi* nevű legényest, amit a román férfiak körben állva, egymással versenyezve táncoltak.⁴³ Az 1930-as évek előtt született román adatközlők a *ponturi* terminus említése után hozzátették, hogy ezt szokás volt bottal is táncolni.

A környékbeli zenészek a táncsal kapcsolatban legtöbbször a (*românește*) *în botă* elnevezést használták, de ismerték a román adatközlők által legtöbbször emlegetett (*românește*) *în ponturi* terminust is. Az általam megkérdezett zenészek egyike sem ismerte a bottal járt változatot, csak olyan – általuk a szólisztikus formánál régiesebbnek tartott – változatokat emlegettek, amelyekben a férfi a táncospárja kezére, vállára támaszkodva táncolt.⁴⁴ Az észak-mezőségi Csabaújfaluban a bot nélküli változatot táncolják, a *românește în botă* és a *românește în ponturi* elnevezést is használják erre a táncra. A tánc szólisztikus és a nőre támaszkodva járt változatát egyaránt ismerik.⁴⁵

V. ÖSSZEGRÉS

Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján hozzávetőlegesen meg lehet határozni a táncaltípus bottal járt változatainak földrajzi elterjedését⁴⁶, illetve átváltozásának-eltűnésének folyamatát.

A bottal járt lassú román legényesre vonatkozóan nem találunk adatot a Kolozsvártól északra fekvő Kalotaszeg és Mezőség közötti átmeneti területen és a Borsa-völgyi falvakban. A táncaltípus hiánya összefügghet azzal, hogy a területen sok magyar kismemesi falu van, melyek modernebb tánc kultúrájából már a 19. század végére kikopott a táncaltípus bottal járt változata. A szintén polgárosult (és kevésbé kutatott) észak-mezőségi területeken sem találtunk konkrét emléket a tánc bottal járt változataira. A Kis-Szamos völgyi falvakban vélhetően már a két világháború között eltűnt a tánc, és már a bot nélküli változatokra is csak bizonytalan adatok vannak. A

⁴⁰ (Sz. gy. VI. 15. d.)

⁴¹ (Sz. gy. VI. 24. a-x.)

⁴² Pálffy 1988. 265.

⁴³ Sz. gy. V. 12. a.

⁴⁴ Mindegyikük az 1940 után született. (Sz. gy. VI. 12. c. és VI. 19. a.)

⁴⁵ Csabaújfalu: Sz. gy. VI. 6. a-c. Egy 1914-ben született, román férfi szerint a *românește în botă* terminusból arra lehet következtetni, hogy régebb bottal táncolták a táncot. (Sz. gy. VI. 6. c.)

⁴⁶ A terület táncdialektusok között elfoglalt helyéhez lásd: Martin 1997b. 257; Pávai 2005. 38; Varga 2009. 25.

Magyarpalatka környéki falvakban, valamint Belső-Mezőség déli (a Maros-Küküllő vidékhez közel eső) falvaiban már a magyar adatközlőktől is sok vonatkozó adatot találhatunk a botos változatokra vonatkozóan. Itt a bot nélküli változatot még ma is többen ismerik. Ez a terület Mezőség azon része, amely paraszti tánc kultúrájára a legkevésbé hatottak kismemesi és polgári kulturális hatások. Mezőségen keletre haladva, a Székelyföldhöz közeledve ismét halványulnak a nyomok.

Szöbeli visszaemlékezések alapján körvonalazhatóak az egykori közép-erdélyi botos táncok bizonyos formái jellemzői:

- I. a bot passzív használatára utaló jegyek (ezeket alkalmazták a legtovább a vizsgált területen):
 - támaszkodás közben figurázás, ugrások, lábütések és magasra nyújtott rúgások (lásd a Maros-Küküllő menti változatokat)
 - botok földhöz koppantása
- II. a bot aktív használatára utaló jegyek (ezek tűnnek régiebbnek):
 - botoló / fegyvertánc-szerű mozdulatok (botforgatás – akár egymással szemben is, botok összeütése)
 - kanásztánc-szerű mozdulatok (a bot láb alatti átkapkodása, a letámasztott bot átugrálása, a lefektetett bot / keresztbe fektetett botok feletti tánc)
 - ügyességi tánc-szerű mozdulatok (botok egymásnak való dobálása, botok test előtt-mögött való összeütése).

Mindezeket a bot nélküli változatok jellemzőivel összehasonlítva visszakövetkeztethetünk a formai változás folyamatára. A *românește în botă* – változatokban a bot aktív használatára vonatkozó jegyek tűnnek el a leggyorsabban, a későbbi változatokra már csak a passzív bothasználat jellemző. A *românește în ponturi*-ra vonatkozó emlékezésekben felfedezhetjük az erre utaló jegyeket (táncpartnerre való támaszkodás, rúgás a magasba), a ma még filmezhető táncfolyamatokból azonban már hiányoznak ezek a motívumok. Martinék tánc történeti rendszerezése szerint a botos változatok tűnnek régebbinek, vélhetően ezekből alakultak ki a bot nélkül táncolt változatok. A vizsgált terület középkori és újkori tánc kultúrájára vonatkozóan azonban nagyon kevés adatot ismerünk, így nem bizonyítható, hogy a középkori fegyvertáncokból közvetlenül alakultak ki a botos táncok, nem tudhatjuk továbbá, hogy a fegyveres / botos változatok mellett nem éltek-e párhuzamosan már korábban a bot nélkül táncolt változatok. A botos táncok néprajzi gyűjtéssel tetten érhető formai és funkcionális változásainak okai minden esetre a 20. század eleji nagy társadalmi átalakulásában keresendők.

A 19. század második felében a közép-erdélyi területeken meglehetősen gazdag formakincsű eszközös tánc kultúrával kell számolnunk, amely csak a 20. század elején alakult át. Legkorábban a magyar falvak táncrepertoárjából tűntek el a botos táncok, a románokéiból csupán a két világháború között. Szerepük Martinék kutatásainak idején (1950-1970-es évek) már csekély volt. Ez árnyalja Martin György az erdélyi tánc kultúra sajátos fejlődésére vonatkozó kijelentését, miszerint a középkorra jellemző tánc kultúrát a reneszánsz és a barokk divat annyira átformálja, hogy a "rituális férfitáncok a mulatsági táncrendet megnyitó legénytáncokká, a középkori fegyvertáncok (hajdútánc) virtuosus bemutató, majd páros táncokká szelídültek."⁴⁷

⁴⁷ Martin 1997b. 251.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1980 Párbajszerű táncok az európai és a magyar hagyományban, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncgyománnyok*. Zeneműkiadó, Budapest, 109–124.

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösöd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Társulat, Budapest

DEJEU, Zamfir

2000 *Dansuri tradiționale din Transilvania*. Clusium, Kolozsvár–Cluj Napoca.

FELFÖLDI László

1997 Alkalomhoz kötött táncok, in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománnyá*. Planétás Kiadó, Budapest, 70–84.

FARAGÓ József

1977 A juhait kereső pásztor a magyar folklórban, in: FARAGÓ József: *Balladák földjén*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 452–476.

KALLÓS Zoltán

1964 Táncgyománnyok egy mezősegi faluban. *Táncstudományi Tanulmányok 1963–64*. 235–252.

KARÁCSONY Zoltán

1992 Egy bogártelki férfi legényes motívumkincse. *Táncstudományi Tanulmányok 1990–1991*. 122–163.

KISS István

1998 *Vizek sodrásában. Önéletírás*. Pallas Akadémia, Csíkszereda.

MARTIN György

1980a Fegyvertánc, mutatványos szőlőtánc, hajdútánc, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncgyománnyok*. Zeneműkiadó, Budapest, 107–108.

1980b Az erdélyi román hajdútánc, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncgyománnyok*. Zeneműkiadó, Budapest, 170–183.

1984 Népi táncgyománny és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században. *Ethnographia XCV*. 353–361.

1997a A magyar tánc kincs történeti rétegei, in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománnyá*. Planétás Kiadó, Budapest, 97–208.

1997b Magyar táncdialektusok, in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománnyá*. Planétás Kiadó, Budapest, 209–274.

1997c Baltás tánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 16–17.

1997d Bodnártánc, kádártánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 19–20.

1997e Fegyvertánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 50–51.

1997f Hajdútánc, hajdótánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 60–61.

1997g Juhásztánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 69–70.

1997h Kanásztánc, kanászos, kondástánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 74–76.

1997i Kardtánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 77.

2002a *A botoló tánc zenéje*. MTA Zenetudományi Intézet – Hagyományok Háza, Budapest

- 2002b Eszközös pásztortáncok, in: MARTIN György *A botoló tánc zenéje*. MTA Zenetudományi Intézet – Hagyományok Háza, Budapest. 301–309. (Korábbi megjelenése: in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyományja*. Planétás Kiadó, Budapest, 114–134.)

ORBÁN Balázs

- 1873 *A Székelyföld leírása*. VI. Tettey Nándor és Társa, Budapest

PÁLFY Gyula

- 1988 Egy mezőségi falu tánckészlete. *Zenatudományi Dolgozatok 1988*. Budapest, 263–275.

- 1997a Moresca, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 105.

- 1997b Seprútánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 138–139.

PÁVAI István

- 2005 Az erdélyi nagytáj a néprajz-, népzene- és néptánc kutatás szemléletében, in: KE-SZEG Vilmos – TÖTSZEGI Tekla szerk. *Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára*. KJNT Évkönyve 13. Kriza János Néprajz Társaság, Kolozsvár, 15–47.

PESOVÁR Ernő

- 1997a Betlehemes pásztortánc, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 18.

- 1997b Kaluser, cäluser, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 74.

- 1997c Odzemok, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 117.

- 1997d Pásztortáncok, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 123–124.

- 1997e Zbójnicki, (betyártánc), in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 181.

PESOVÁR ERNŐ – PESOVÁR FERENC

- 1997 Dramatikus–pantomimikus táncok, in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyományja*. Planétás Kiadó, Budapest, 85–96.

PESOVÁR Ernő – ÚJVÁRY Zoltán

- 1997 Borica, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 21–22.

PESOVÁR Ferenc

- 1969 Az elveszett juhait sirató pásztor története. Újabb adatok egy táncpantomim elterjedéséhez. *Táncművészeti Értesítő 1969/2*. 85–97.

- 1970 A juhait kereső pásztor tánca II. *Táncművészeti Értesítő 1970/3*. 91–108.

- 1980a Mutatványos szólótáncaink: kanásztánc, seprútánc, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncagyományok*. Zeneműkiadó, Budapest, 146–168.

- 1980b Az elveszett juhait kereső pásztor története, in: LELKES Lajos szerk. *Magyar néptáncagyományok*. Zeneműkiadó, Budapest, 342–349.

- 1997a Eszközös táncok, in: PÁLFY Gyula szerk. *Néptánc kislexikon*. Planétás Kiadó, Budapest, 47–48.

- 1997b Ügyességi táncok, in: FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő szerk. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyományja*. Planétás Kiadó, Budapest, 135–143.

VARGA Sándor

- 2008 A nemzeti tánc típusok hatásai és az etnikus jegyek változásai egy mezőségi falu tánckészletében, in: HÜGEL, Peter red. *Europa identităților. Lucrările Simpozionului Internațional de Antropologie Culturală din 23–25 mai 2007*. Complexul Muzeal Arad, Arad, 161–180.
- 2009 Tánc történeti divatok hatása a belső-mezőségi települések tánckészletére. *Művelődés LXII*. 25–29.

RÖVIDÍTÉSEK

MTA ZTI Akt = Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Kézirattára

MTA ZTI Ft = Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Filmtára

SZENTA = Szegedi Tudományegyetem, BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének Adattára

SZ. GY. = Szöveggyűjtemény az erdélyi eszközös táncok vizsgálatához. Összeállította: Varga Sándor 2010-ben. Elhelyezve az MTA ZTI Akt. 1710-es, illetve a SZENTA 828-as leltári számokon.